

עינת ברטל

המקבץ לחברה וסביבה, המכללה
האקדמית תל חי

נורית כרמי

המקבץ לחברה וסביבה, המכללה
האקדמית תל חי

מאמר זה עבר שיפוט עמיתים

ציטוט מומלץ

ברטל ע וכרמי נ. 2012. סביבה בצל
מלחמה – הקשר בין תפיסת האיום
הביטחוני לבין תפיסת האיום
הסביבתי, והשפעתו של הקשר על
עמדות ועל התנהגויות סביבתיות.
אקולוגיה וסביבה 3(4): 304–311.

ציפור על נשק. שרטוט סכמטי | איור: חנה כרמי ©

סביבה בצל מלחמה – הקשר בין תפיסת האיום הביטחוני לבין תפיסת האיום הסביבתי, והשפעתו של הקשר על עמדות ועל התנהגויות סביבתיות

2 בדצמבר, 2012

גיליון חורף 2012 / כרך 3(4)

[חזית המחקר](#)

על קצה המזלג

- החומרה שאנשים מייחסים לבעיות סביבתיות נשקלת באופן יחסי לחומרה הנתפסת של בעיות אחרות שעל סדר היום.
- אפילו כאשר בעיה סביבתית נתפסת, בפני עצמה, כחמורה, היא מדורגת נמוך בהשוואה לבעיות אחרות, בייחוד אלה הביטחוניות.
- ככל שהנושא הביטחוני נתפס כמאיים יותר, כך יורדת הנכונות לשינוי דפוסי התנהגות לסביבתיים יותר.
- לממצאי מחקר זה השלכות לחברה הישראלית, שהתחושה של איום קיומי קבוע בה דוחקת מסדר היום נושאים אזרחיים שונים.

המערכת

תקציר

סקר עמדות סביבתיות שנערך ב-2008 בקרב אזרחי מדינות האיחוד האירופי ביקש לדרג את הבעיות החמורות ביותר המאיימות על עולמנו כיום. ההתחממות הגלובלית דורגה במקום השני. סקר דומה שנערך ב-2009 הראה, שהתפשטותו של המשבר הכלכלי העולמי העלתה את הדירוג של הבעיות הכלכליות והורידה את דירוג חשיבותן של בעיות הסביבה. מחקרים מראים כי החומרה שמייחס הפרט לבעיה הסביבתית היא יחסית, ותלויה, בין היתר, בקיומם ובעוצמתם של איומים קיומיים אחרים, וכך יכולה להשפיע, בעקיפין, על עמדות ועל התנהגויות סביבתיות. מטרת מחקר זה הייתה לבדוק כיצד האיומים הקיומיים, ובמיוחד הביטחוניים, הנמצאים תדיר על סדר היום הציבורי בישראל, משפיעים על ההתייחסות לבעיות הסביבה. שיערנו שככל שהאיום הביטחוני נתפס כמאיים יותר – האיום הסביבתי נתפס כחמור פחות, דבר שיתבטא ברמות נמוכות יותר של עמדות והתנהגויות סביבתיות. בפני 363 מתנדבים הוצגו נושאים שונים (ובהם הפגיעה באיכות הסביבה) העומדים על הפרק בישראל, במטרה לבדוק עד כמה הם מוטרדים מכל נושא בפני עצמו. לאחר מכן התבקשו הנשאלים לדרג את שלושת הנושאים הנתפסים בעיניהם כחמורים ביותר עבור ישראל. נוסף על כך, התבקשו הנשאלים למלא שאלוני עמדות והתנהגות סביבתית. התוצאות הראו שאף על פי שהנשאלים הביעו רמה ממוצעת גבוהה של דאגה ממצב הסביבה (אף יותר מהמצב הביטחוני) בשאלון ה"בלתי תלוי", כשנדרשו לדרג את האיומים לפי מידת חומרתם, האיום הסביבתי כלל לא נכנס לדירוג במרבית המקרים, ולעומתו האיום הביטחוני נכנס לדירוג של מרבית הנבדקים, ואף דורג במקום הראשון בשליש מהמקרים. נוסף על כך, תפיסת האיום הביטחוני כחמורה יותר נמצאה בקשר הפוך לעמדות סביבתיות ולדיווח על התנהגות סביבתית. תוצאות המחקר מעלות את הצורך במחקרי המשך, במיוחד לנוכח המצב הביטחוני המעורער בישראל. השלכות הממצאים על ההתייחסות לבעיות סביבתיות ועל אפשרויות ההתערבות נידונות בגוף המאמר.

מבוא

בשנת 2008 נערך סקר מקיף שכלל 30,172 אנשים מכל מדינות האיחוד האירופי ומדד את עמדות הציבור ביחס לשינוי האקלים. שאלת הסקר ביקשה לדרג את הבעיות החמורות ביותר המאיימות על עולמנו כיום: 'התחממות גלובלית' עמדה במקום השני, לאחר 'עוני ומחסור במזון ובמי שתייה'. במקומות השלישי והרביעי דורגו 'טרור בין-לאומי' ו'עימותים מזוינים'. 'משבר כלכלי' הגיע אל המקום החמישי [16]. בשנת 2009 נערך סקר דומה בקרב אותה אוכלוסייה ותוך שימוש בכלים זהים, אך המציאות כבר לא הייתה זהה: במהלך אותה שנה התפשט המשבר הכלכלי, שהתחיל בארה"ב, לרחבי העולם. משמעויותיו ניכרות גם בתוצאות הסקר: 'משבר כלכלי' עלה בדירוגו למקום השני, ואילו 'התחממות גלובלית' ירדה בדירוגה אל המקום השלישי [17]. ממצאים דומים עולים גם מסקרים נוספים שהראו כי בנוכחות מצוקה כלכלית, דירוג הבעיות הסביבתיות נמוך משמעותית [14, 19].

הממצאים האלה מעלים כמה שאלות: ראשית, לו הסקר היה נערך בישראל, איזה מקום היו תופסות בעיות סביבתיות? שנית, מהו הקשר בין עמדות והתנהגויות סביבתיות לבין מיקומן בדירוג?

שאלות אלה חורגות מגדר העניין האינטלקטואלי והופכות לעניין מהותי לנוכח המשבר הסביבתי המתעצם [18, 33], הדורש שינוי בדפוסי ההתנהגות האנושיים ומעבר להתנהלות סביבתית יותר [30]. כדי לחולל את השינוי הרצוי, יש להבין את המנגנונים המשפיעים על עמדות ועל התנהגות בהקשר הסביבתי.

מידת החומרה שמייחס הפרט לבעיות סביבתיות היא אחד הגורמים המשמעותיים המשפיעים על עמדות ועל התנהגות סביבתית [8]. מגמות השינוי שהודגמו במחקר האירופי הראו כי החומרה שמייחס הפרט לבעיה הסביבתית היא יחסית, ותלויה, בין היתר, בקיומם של איומים קיומיים אחרים, שאינם בהכרח קשורים לסביבה, וכך להשפיע, בעקיפין, על העמדות כלפי הסביבה.

בישראל נמצאות בעיות ביטחוניות, חברתיות וכלכליות תדיר על סדר היום הציבורי. נוכחותן של בעיות אלה עלולה להאפיל על נוכחותן של בעיות הסביבה ולפגוע בהתייחסות אליהן. על אף ייחודה כמדינה מערבית הנמצאת תחת איום ביטחוני מתמשך [12], נושא זה טרם נחקר בישראל. המחקר הנוכחי מבקש להשלים מקצת מן הפער בתחום.

רקע תאורטי - תפיסת האיום הסביבתי

נפיסת האיום מוגדרת כשיפוט סובייקטיבי של טיב הסכנה וחומרתה [28], והיא מושפעת, בין היתר, מתיאורים מדעיים וטכניים של הסכנה וממגוון גורמים פסיכולוגיים וחברתיים, בהם ניסיון קודם, רגש, דמיון, אמון, ערכים ותפיסת עולם [29, 26]. ישנם חוקרים המציעים כי תפיסת האיום הסביבתי צריכה להימדד באופן יחסי לתפיסת האיום של בעיות אחרות הנמצאות על סדר היום הציבורי [27], וכי המידה שנושא מסוים מטריד בה את הפרט משפיעה על המידה שבה יוטרד מנושא אחר [15]. במציאות היום-יומית, משאבי הפרט (זמן, אנרגיה, כסף וכיו"ב) ואפילו המשאבים הרגשיים והקוגניטיביים שלו [21] מגבילים את יכולתו לפעול בכל התחומים בו-זמנית. דבר זה מאלץ אותו לקבוע סדר עדיפויות בנושאים החשובים לו כדי לפעול בהתאם. אדם יכול להביע דאגה רבה לנושאים רבים באותו זמן, אך פעולת הדירוג מאלצת אותו לבחור מבין הנושאים השונים את החשובים לו ביותר, ומשקפת באופן מהימן יותר את המציאות ואת ההחלטות ההתנהגותיות הנגזרות ממנה [13]. רוב המחקרים שבדקו את השפעת האיום הסביבתי על ההתנהגות הסביבתית נעשו בארצות, שבניהוד לישראל, אינן חשופות באופן תדיר לאיומים קיומיים בולטים אחרים.

קע תאורטי - תפיסת האיום הסביבתי בהקשר הישראלי

מדינת ישראל נמצאת במצב ייחודי בהיותה מדינה מערבית, המעורבת בסכסוך אלים ובמאבק מתמשך על קיומה. לתפיסת האיום הקיומי של ישראלים יש בסיס עמוק אף יותר, מאחר שהיא מבוססת לא רק על חווית הסכסוך עם הערבים, אלא גם על הזיכרון הקולקטיבי של ההיסטוריה היהודית. המצב הביטחוני מאיים על הישראלים לא רק כציבור, אלא גם כפרטים: רבים מהם השתתפו בפעולות צבאיות והפכו לקורבנות של אלימות, באופן ישיר או עקיף [10].

תפיסת האיום הביטחוני בישראל מתבטאת גם בחלוקת המשאבים הלאומית: כ-15% מתקציב המדינה מופנה לצורכי ביטחון. אין עוד מדינה בעולם שבמשך כל שנות קיומה הוציאה על ביטחון נתח כה גדול מן התוצר. לשם השוואה, ארה"ב מוציאה רק 4% מן התוצר הלאומי שלה על ביטחון [1]. עובדה זו מעידה באופן מעשי על העמדת האיום הביטחוני בראש סדר העדיפויות בישראל, ועל תפיסתו כבעיה המרכזית שמאיימת על קיומה של החברה הישראלית, לפני כל סוגיה אזרחית. ואכן, מרכזיות השיח הביטחוני בחברה הישראלית, הממוקד בנושאי הביטחון כמרכיב הדומיננטי של הדאגה הקיומית בחיים בארץ, דוחקת לעתים את האפשרות לקיים שיח בנושאים חברתיים-אזרחיים כגון השיח הסביבתי, שאינו נתפס כבעל ערך קיומי לפרט [4, 2].

מחקרים שעסקו עד היום בתפיסת האיום הסביבתי בכלל, ובישראל בפרט, הציגו את הבעיות הסביבתיות במנותק מההקשר הכללי או ממשרעת הבעיות האחרות המאיימות על הקיום ועל הרווחה של הפרטים במדינה [6, 5]. המחקר הנוכחי מתייחס לנושאים הללו באופן ישיר, ובוחן את ההשערה כי גם אם נשאלים מייחסים חומרה גבוהה לאיום הסביבתי, בהידרשם לבטא את מידת החומרה של האיום הסביבתי באופן יחסי לאיומים אחרים, ובמיוחד לנוכח האיום הביטחוני, קטנה החומרה הנתפסת של האיום הסביבתי. כמו כן, תיבחן ההשערה כי מי שתופס את האיום הביטחוני כחמור יותר – ייטה לייחס חומרה נמוכה יותר לאיום הסביבתי, דבר שיתבטא גם ברמות נמוכות יותר של מוכנות להקרה למען הסביבה, בעמדות ובהתנהגויות פרו-סביבתיות.

שיטה

מערך המחקר

המחקר הוא מתאמי וכולל משתנים בלתי תלויים - מידת האיום הנתפס ודירוג האיומים - ומשתנים תלויים - עמדות כלפי סביבה, מוכנות להקרה למען הסביבה והתנהגות סביבתית.

המדגם הוא מדגם נוחות שנאסף באינטרנט באמצעות רשימות התפוצה של אוניברסיטאות שונות ודרך מכרים. 363 נבדקים השלימו את השאלון באופן אנונימי, ללא קבלת תמריץ עבור המענה. מטבעו של מדגם הנוחות, הוא אינו מתיימר לייצג אוכלוסייה כלשהי, אך הוא כן מאפשר את בדיקת דגמי הקשר בין המשתנים השונים.

הכלים

שאלון תפיסת איום פותח בעזרת מחקר מקדים שמספר מצומצם של נשאלים נתבקשו לכתוב בו את כל הנושאים והבעיות המהווים איום, קטן כגדול, על ישראל. כלל התשובות שהתקבלו סווגו לתשע הקטגוריות הבאות (אין חשיבות לסדר הצגתן, שהשתנה משאלון לשאלון): 1. המצב הביטחוני (מלחמה באזורנו, הפגזות יישובים, פיגועים, טרור וכד'); 2. מצב הביטחון הפנימי (אלימות גוברת, עלייה ברמת הפשיעה); 3. המצב החברתי (סכסוכים ופערים בחברה הישראלית, למשל עניים/עשירים, חילוניים/דתיים, יהודים/ערבים, שמאל/ימין); 4. פגיעה באיכות הסביבה (זיהום אוויר, איכות המים, כללך וכד'); 5. אסונות טבע (רעידות אדמה, שיטפונות, שרפה); 6. המצב הכלכלי (משבר כלכלי, אבטלה); 7. התחממות כדור הארץ; 8. ירידה ברמת החינוך

וההשכלה; 9. פגיעה בדמוקרטיה ושחיתות פוליטית.

הפרק הראשון שעסק בתפיסת האיום (באופן בלתי תלוי) היה מורכב מתשעה היגדים (לצפייה בשאלונים עם ההיגדים נא לפנות לכתובות המאמר), שכולם מתייחסים לאותה שאלה: 'עד כמה את/ה מוטרד/ת מכל אחד מהנושאים הבאים?'. כל נשאל התבקש לציין על סולם ליקרט בן 5 דרגות עד כמה הוא מוטרד מכל אחד מהנושאים שלעיל (1 = לא מוטרד כלל, 5 = מוטרד מאוד). נשאל יכול היה לציין שהוא מוטרד באותה המידה מכל איום ואיום.

החלק השני עסק בתפיסת האיום הסביבתי ביחס לאיומים אחרים, בתנאים שמחייבים בִּרְרָה. כאן התבקשו הנשאלים לבחור מבין תשעת הנושאים שצוינו לעיל, את הנושא שלתפיסתם הוא האיום החמור ביותר על מדינת ישראל, לאחר מכן את האיום השני בחומרתו, ולאחר מכן את האיום השלישי.

להלן יפורטו המשתנים הסביבתיים שנבדקו. **עמדות כלפי הסביבה** נמדדו על-ידי 6 פריטים (α של קרונברך = 0.73). לדוגמה: "לדעתי חשוב לצמצם בצריכת מוצרים כדי לשמור על הסביבה", או "לדעתי חשוב מאוד לחסוך במים בישראל". **נכונות להקרבה למען הסביבה** נמדדה על-ידי 7 פריטים ($\alpha=0.79$). לדוגמה: "אני מוכנה/ל לוותר על נסיעות כדי לחסוך בצריכת אנרגיה" או "אני מוכנה/ל לשלם מחיר גבוה יותר עבור מוצרים שהם ידידותיים לסביבה". **דיווח על התנהגות סביבתית** נמדד על-ידי 6 פריטים ($\alpha=0.70$). לדוגמה: "אני מקפיד/ה לאסוף עיתונים וניירות משומשים ולהביא אותם למכלי איסוף למחזור" או "אני חוסכת/ת במים בשימוש ביתי (למשל: סוגר/ת את הברז בזמן צחצוח שיניים או הדחת כלים). עבור כל אחד מההיגדים המופיעים למעלה התבקש הנשאל לציין את מידת הסכמתו עם ההיגד על סולם בן 5 דרגות מ-1 (לא מסכים כלל) ל-5 (מסכים מאוד).

תוצאות

את המחקר השלימו 363 נבדקים, בגילאים 20-74 (ממוצע 32.2, סטיית תקן 12), רובם המוחלט יהודים. כפועל יוצא משטית הדגימה היה המדגם מוטא: צעיר, חילוני ומשכיל, בעל שיעורי הצבעה גבוהים ביחס לאוכלוסייה הכללית בישראל למפלגות הירוקים ולשמאל. **טבלה 1** מציגה את ממוצעי תפיסת האיום עבור כל אחד מתשעת הנושאים שהוצגו בפני הנשאלים. הנושא המטריד ביותר בעיני הנשאלים היה הירידה ברמת החינוך וההשכלה. מיקומו היה גבוה באופן מובהק מעל יתר הנושאים. את שלושת המקומות הבאים (בלי הבדל מובהק בינם לבין עצמם) תפסו הפגיעה באיכות הסביבה, הפגיעה בדמוקרטיה והנושא החברתי. האיום הביטחוני, הפנימי או החיצוני, נמצא כמטריד פחות את הנשאלים. המצב הכלכלי מטריד עוד פחות מהמצב הביטחוני ואת תחתית הרשימה סגרו התחממות כדור הארץ ואסונות טבע. **טבלה 2** מראה כי כאשר מתבקשים הנשאלים לדרג את הנושאים, המצב הביטחוני נתפס כחשוב ביותר, ואילו הנושאים הסביבתיים כאחרונים בחשיבותם.

טבלה 1. תפיסת החומרה של בעיות שונות המאיימות על רווחת הפרט בישראל

עד כמה מטריד אותך כל אחד מהנושאים הבאים מ-1 (במידה מועטה) עד 5 (במידה רבה)?	ממוצע $\pm$ סטיית תקן	הבדלים בין הממוצעים*
ירידה ברמת החינוך וההשכלה	4.11 $\pm$ 0.99	A
פגיעה באיכות הסביבה (זיהום אוויר, איכות המים, לכלוך וכד')	3.86 $\pm$ 1.06	B
פגיעה בדמוקרטיה ושחיתות פוליטית	3.85 $\pm$ 1.11	B
המצב החברתי (סכסוכים ופערות בחברה הישראלית)	3.84 $\pm$ 1.07	B
מצב הביטחון הפנימי (אלימות ועלייה ברמת הפשיעה)	3.66 $\pm$ 1.14	C
מצב ביטחוני (מלחמה / טרור / הפגזות יישובים / פיגועים)	3.42 $\pm$ 1.20	D
מצב כלכלי (משבר כלכלי, תעסוקה)	3.33 $\pm$ 1.17	D
התחממות כדור הארץ	3.20 $\pm$ 1.20	E
אסונות טבע	3.03 $\pm$ 1.24	F

* אותיות שונות מציינות הבדלים מובהקים סטטיסטית ($p < 0.05$)

טבלה 1

תפיסת החומרה של בעיות שונות המאיימות על רווחת הפרט בישראל

בדיקת מתאמים פשוטים בין כל הרמות של תפיסות האיום העלתה כי קיים קשר חיובי ומובהק בין כל הציונים של רמות המוטרדות של המשיבים בכל הנושאים, תופעה המתאפשרת מאופיו ה"פתוח" של השאלון. ההסבר לתופעה הוא שאנשים שמדווחים כי הם מוטרדים יותר מנושא מסוים ייטו גם לדווח על היותם מוטרדים יותר גם מכל נושא אחר [28]. מכיוון שחשדנו, שהמידה שאדם מוטרד בה באופן כללי עלולה להיות משתנה מתערב, בדקנו את הקשר בין תפיסות האיום תוך פיקוח על תפיסת האיום הכללית, המתבטאת בממוצע תפיסות האיום של כל הנושאים, למעט האיום הסביבתי והביטחוני. מטריצת המתאמים המופיעה ב**טבלה 3** מדגימה את המתאמים החלקיים. מאחר שברצוננו למקד את הדיון ביחס בין האיום הסביבתי לביטחוני, מובאות כאן רק תפיסות האיום הביטחוני לעומת האיום הסביבתי.

טבלה 2. התפלגות הנושאים החשובים ביותר המאיימים על ישראל (n=363)

איזה מהנושאים הבאים הוא, לדעתך, האיום החמור ביותר על ישראל?	אחוז הנשאלים שבחרו בנושא
מצב ביטחוני (מלחמה / טרור / הפגזות יישובים / פיגועים)	35.2%
המצב החברתי (סקסוויזם ופער חברה בחברה הישראלית)	24.7%
ירידה ברמת החינוך וההשכלה	16.9%
פגיעה בדמוקרטיה ושחיתות פוליטית	8.6%
מצב הביטחון הפנימי (אלימות ועלייה ברמת הפשיעה)	6.4%
מצב כלכלי (משבר כלכלי, תעסוקה)	3.0%
אסונות טבע	2.5%
פגיעה באיכות הסביבה	1.7%
התחממות כדור הארץ	0.6%

טבלה 2

התפלגות הנושאים החשובים ביותר המאיימים על ישראל (n=363)

טבלה 3. מתאמים חלקיים בין משתני המחקר

משתנה	עמדות כלפי הסביבה	מוכנות להקרבה למען הסביבה	דיווח על התנהגות סביבתית	חפיסת האיום הסביבתי	חפיסת האיום הביטחוני
עמדות כלפי הסביבה	-	.59**	.69**	.47**	-.11**
מוכנות להקרבה למען הסביבה		-	.60**	.49**	-.20**
דיווח על התנהגות סביבתית			-	.44**	-.16**
חפיסת האיום הסביבתי				-	-.17**

**p<0.01, *p<0.05

טבלה 3

מתאמים חלקיים בין משתני המחקר

דיון

מטרת המחקר הייתה לבחון כיצד מושפעות עמדותיו והתנהגותו הסביבתית של הפרט מתפיסת האיום הסביבתי, הן כמשתנה העומד בפני עצמו הן כמשתנה המוצג על רקע האיומים הקיומיים האחרים במדינה.

ממבט בטבלה 1 ניתן לומר כי באופן כללי אנשים חשים מוטרידים במידה בינונית עד רבה מהנושאים השונים שהוצגו בפניהם. הירידה ברמת החינוך וההשכלה נתפסת כבעיה המטרידה ביותר, אחריה בעיות הנוגעות לאיכות הסביבה, לשמירת הדמוקרטיה ולמצב החברתי. ארבעת הנושאים האלה נתפסים כמטרידים יותר מהמצב הביטחוני או הכלכלי. ממצא זה, כשלעצמו, עשוי היה להעיד לכאורה על כך שלפחות בקרב הנשאלים נתפס הנושא הסביבתי כנושא בעל חשיבות גבוהה, שעשוי להתבטא במקום גבוה בסדר היום הציבורי. אלא שבטבלה 2 מסתמנת תמונה שונה לגמרי; כשנדרשו הנבדקים לדרג את האיומים לפי מידת חומרתם, האיום הסביבתי כלל לא נכנס לדירוג במרבית המקרים, וזאת בניגוד לאיום הביטחוני שנכנס לדירוג של מרבית הנבדקים ואף דורג במקום הראשון בשליש מהמקרים. כנראה תפיסת החומרה של בעיות הסביבה במצב שאין צורך לבצע בו החלטה 'כלכלית' ולקבוע סדר עדיפויות, שונה מתפיסת החומרה של בעיות הסביבה במצב המחייב דירוג. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם מחקרים אחרים שמראים כי כאשר על הפרט לדרג ולבחור בנושא אחד מקרב כלל הנושאים המטרידים אותו, האיום הסביבתי נדחק לתחתית הרשימה [14,13]. ההסבר לכך הוא ששאלון הבחירה התלוי מדמה את המציאות באופן מדויק יותר משאלונים פתוחים ולא-תלויים, שכן בחיי היום-יום עלינו לבחור באופן בלתי פוסק באילו מטרות להשקיע את המשאבים שלנו, הן ברמה הפרטית הן ברמה הציבורית [27].

איום הביטחוני דוחק הצידה דיונים בנושאים אזרחיים בכלל ובתחום הסביבתי בפרט / באדיבות דובר צה"ל ©

פסיכולוגיה האבולוציונית טוענת כי איום קרוב תמיד ידחק איום שהשלכותיו רחוקות יותר [31]. ניתן להניח כי האיום הביטחוני נתפס כקרוב יותר אל הפרט, בזמן ובמרחב, מאשר האיום הסביבתי [23], ועל כן ממצאי שאלון הבחירה אינם מפתיעים. הסבר ברוח דומה ניתן למצוא בתיאוריית הצרכים של מאסלו, פסיכולוג חברתי, שהציע כי שאיפותיו של אדם, תפיסת עולמו והתנהגותו מונעות על-ידי הדחף לספק סדרה של צרכים אוניברסליים. סדרה זו בנויה בצורה היררכית ומתוארת באמצעות "פירמידת הצרכים" של מאסלו [24]. בתחתית הפירמידה מצויים הצרכים הפיזיולוגיים הבסיסיים, שכל עוד הם אינם מסופקים, נדחקים שאר הצרכים הקיומיים. במקום השני בהיררכיית הצרכים מופיע הצורך בביטחון, והאיום עליו דוחק כל איום אחר מתודעת האדם. במעלה הפירמידה נמצאים הצורך להשתייך והצורך באישור חברתי, ובראש הפירמידה נמצא הצורך במימוש עצמי. התאוריה של מאסלו מעלה את השאלה: היכן ממוקמים האיום הסביבתי או איום ההתחממות הגלובלית בפירמידת הצרכים? במילים אחרות, איזה צורך קיומי מספקות התנהגויות פרו-סביבתיות? מחקרים מקיפים לנתח את ההתנהגויות הסביבתיות במסגרת מודלים של אלטרואיזם, אמפתיה והתנהגות פרו-חברתית [20]. לפי מודלים אלה, הדאגה לסביבה נתפסת כ"מותרות" יחסית ליתר הדאגות הקיומיות, והציפייה היא שרק לאחר סיפוקם של צרכים בסיסיים יותר יהיה ניתן להפנות משאבים (כסף, זמן, אנרגיה) לדאגה לסוגיות שהן מטבען פחות אישיות ויותר חברתיות וסביבתיות [10]. מאסלו מציין כי חשיפה לאיום ביטחוני קיצוני ומתמשך מביאה לחיים שמטרתם הכמעט בלעדית היא השגת ביטחון [23]. בהקשר המקומי, בתודעה של הציבור הישראלי בולטת תחושת איום קבוע ומתמשך לעצם קיומו. במצב זה, צפויה הגברה של הנטייה לבחור לטפל באיומים קרובים ומידיים על פני איומים בעלי השלכות מעורפלות יותר, במגוון תחומים אזרחיים [9]. כך טוענות גם נאמן-אברמוביץ וכץ-גור [4]; הן גורסות כי תפיסה של הסביבה, כנושא מרכזי וכחלק ממערכת ערכים, המקנה לצרכים החברתיים והסביבתיים חשיבות גדולה אף יותר מלצרכים החומריים, עדיין לא חלחלה למודעות הציבור הישראלי. ואכן, השוואה בין ממצאי המחקר הנוכחי לממצאי סקרים בין-לאומיים [13] מראה כי ממוצע הדאגה לסביבה נמוך יחסית אפילו למדינות מתפתחות, וכן כי אחוז נמוך במיוחד של נבדקים מדרגים את האיום הסביבתי במקום הראשון (נמוך אף מהודו, מקסיקו וטורקיה). למותר לציין כי נושאי הסביבה לא נתפסים בקרב אזרחים משכילים בישראל כנושא ביטחוני, בניגוד לעולה מחלק מהספרות המחקרית הטוענת שנושאי הסביבה צריכים להיתפס כנושא ביטחוני [7].

ון הספרות עולה כי רמת החומרה שבה נתפס האיום הסביבתי היא אחד המנבאים המשמעותיים להתנהגות סביבתית [23, 20, 9], וגם במחקר הנוכחי ניבאה רמה זו בצורה משמעותית את העמדות, המוכנות להקרבה וההתנהגות הסביבתית. עם זאת, מצאנו שככל שאדם תופס את המצב הביטחוני כחמור יותר, הוא יהיה מוטרד פחות מהנושא הסביבתי, דבר שיתבטא גם בנכונות מופחתת להקריב עבור הסביבה ולהתנהג בהתאם. במילים אחרות, מי שדירג את האיום הביטחוני בראש הרשימה, דיווח על רמה נמוכה יותר באופן משמעותי של התנהגות סביבתית משאר האוכלוסייה. מן העבר השני, מי שדירג את האיום הסביבתי בראש, דיווח על רמה גבוהה משמעותית של התנהגות סביבתית.

לסיום, ניתן לטעון, ובצדק, כי אופיו הייחודי של המדגם אינו מאפשר הכללה של מסקנות המחקר לגבי האוכלוסייה בישראל. יש להניח שלו נעשה המחקר על מדגם מייצג של האוכלוסייה, טבלה 1 הייתה נראית אחרת - עם ממוצע דאגה לסביבה נמוך

יותר מזה שהתקבל במחקר זה, וגם נמוך יותר יחסית לממצאי הנושאים האחרים. עם זאת, ההטיה במדגם זה מאפשרת הכללה שהיא בבחינת "קל וחומר": במדגם זה שיעור שוחרי הסביבה והמשכילים גבוה בהרבה משיעורם באוכלוסייה. באופן פרדוקסלי, הטיה זו רק מחזקת את המסר של המחקר, שהרי אם עבור "שוחרי הסביבה" – כאשר עליהם לבחור אילו נושאים מטרידים יותר מאחרים – נדחק הנושא הסביבתי לתחתית רשימת הנושאים המדאיגים, מה תהיה התמונה במדגם מייצג? לא נותר אלא לשער כי בקרב נשאלים שאינם בהכרח שוחרי סביבה, ייתפס האיום הסביבתי כחמור עוד פחות.

השלכות המחקר

במישור התאורטי מספק המחקר הסבר אפשרי להבדלים בין אנשים וקבוצות במשתנים סביבתיים, ומחזק את הידע המחקרי העוסק בקשר בין תפיסת איום להתנהגות סביבתית – תחום שטרם נחקר דיו. נוסף על כך, זו הפעם הראשונה שמחקר כזה נערך בישראל, ובכך הוא עשוי להתוות דרך למחקרים נוספים שיעסקו בהשפעת תפיסת האיום הביטחוני על דחיקתם של נושאים אזרחיים שונים ובהם הסביבה. בהבנה זו יש עניין מיוחד בעת האחרונה לנוכח עלייתה של המחאה החברתית, שכללה לראשונה ניסיון משמעותי להעלות נושאים אלה לסדר היום הציבורי^[3].

איום ביטחוני הנתפס כקרוב יותר אל הפרט בזמן ובמרחב, דוחק איום שהשלכותיו נתפסות כרחוקות יותר / באדיבות דובר צה"ל ©

במישור היישומי – כדי לבנות תכניות הסברה והתערבויות חינוכיות יעילות, יש להתייחס להשפעתם הניכרת של מצבי חוסר יציבות ואיום. הצגת ההשלכות הקרובות של האיום הסביבתי על הפרט, והדגשת חומרתו, עשויות להיות יעילות. עם זאת, אסטרטגיה של הפחדה אינה בהכרח מומלצת, בהתחשב באפקט השלילי של הסברה מסוג זה^[25]. אפשרות אחרת קשורה לממצא כי הבלטת נורמות פרו-סביבתיות ומתן הכוונה לפעולה ברורה ויעילה, עשויים להעלות התנהגות פרו-סביבתית דווקא במצב של איום^[22, 32]. הדגשת ההשלכות של פעולה סביבתית על הפרטים בקהילה, הבלטת הערכים הסביבתיים כערכים מלכדים ומקובלים ומתן מידע ברור לגבי פעולות פשוטות ויעילות, עשויים להעלות את שיתוף הפעולה דווקא בקרב אוכלוסיות הנמצאות במצב של איום וחוסר יציבות, כדרך יעילה להפחתת תחושת החרדה.

לסיכום, המחקר הנוכחי מציע הסבר לעניין הנמוך בהתנהגות סביבתית בישראל, כתחום שנדחק מסדר היום לנוכח האיום הטמון במצב הביטחוני. יחד עם זאת, עולות ממנו שאלות רבות, המזמנות מחקרים נוספים שייערכו בקרב מדגם מייצג ויתרמו להבנה עמוקה יותר של הגורמים המשפיעים על התנהגות סביבתית במצבי איום. הבנה כזו תסייע בהתאמת דרכי פעולה שיחשבו במציאות הביטחונית המעורערת בישראל, ושיקדמו התנהגות פרו-סביבתית, למעננו ולמען הדורות הבאים.

מקורות

1. אבן ש. 2010. במורד הנטל. הוצאות הביטחון בישראל: נתונים ומשמעויות. *עדכן אסטרטגי* **12**: 35-51.
2. גרוסמן-קולברג ת. 2007. עמדות בשאלת איכות הסביבה בקרב בני נוער בישראל וזיקתן לפעולת מערכת החינוך והארגונים הירוקים: דוגמה מהגליל המערבי (עבודת תזה לתואר מוסמך). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
3. טרכטנברג מ. 2011. [לקראת עיצובה של חברה ישראלית צודקת יותר: דו"ח הוועדה לשינוי כלכלי חברתי](#). נצפה ב-19 יוני 2012.
4. נאמן-אברמוביץ א וכץ-גרו ט. 2007. בסיסים חברתיים של דאגה לסביבה והתנהגות סביבתית בישראל. *מגמות* **44**(4): 736-758.
5. סקר פראט למצב הרוח הסביבתי: עמדות הציבור לגבי הסביבה בישראל. 2005. תל-אביב: מרכז השל.
6. שגיא ג, נגב מ, גארבי ואחרים. 2008. אוריינות סביבתית: תוצאות מדגם מייצג במערכת החינוך בישראל. *עיונים בניהול משאבי טבע וסביבה* **6**: 79-102.
7. Allenby BR. 2000. Environmental security: Concept and implementation. *International Political Science Review* **21**(1): 5-21.
8. Axelrod LJ and Lehman DR. 1993. Responding to environmental concerns: What factors guide individual action? *Journal of Environmental Psychology* **13**: 149-159.
9. Baldassare M and Katz C. 1992. The personal threat of environmental problems as predictor of environmental practices. *Environment and Behavior* **24**: 602-616.
10. Bar-Tal D. 2001. Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society? *Political Psychology* **22**: 601-627.
11. Borden D and Francis JL. 1978. Who cares about ecology? Personality and sex differences in environmental concern. *Journal of Personality* **46**: 190-203.
12. DeShalit A. 1995. From the political to objective: The dialectics of Zionism and the environment. *Environment Politics* **4**: 70-87.
13. Diekmann A and Franzen A. 1999. The wealth of nations and environmental concern. *Environment and Behavior* **31**: 540-549.
14. Dunlap RE, Gallup GH, and Gallup AM. 1993. Of global concern: Results of the Health of the Planet Survey. *Environment* **35**(9): 7-15; 33-39.
15. Dunlap RE and Scarce R. 1991. Poll trend: Environmental problems and protection. *Public Opinion Quarterly* **55**(4): 651-672.
16. European Commission 2008. [Special Eurobarometer 300](#). Europeans' attitudes towards climate change. Viewed 18 June 2012.
17. European Commission 2009. [Special Eurobarometer 313](#). Europeans' attitudes towards Climate Change. Viewed 18 June 2012.

- Fransson N and Gärling T. 1999. Environmental concern: Conceptual definitions, measurement methods, and research findings. *Journal of Environmental Psychology* **19**: 369–382 .18
- Franzen A. 2003. Environmental attitudes in international comparison: An analysis of the ISSP surveys 1993 and 2000. *Social Science Quarterly* **84**(2): 297–308 .19
- Fritzsche I and Hafner K. 2011. The malicious effects of existential threat on motivation to protect the natural environment and the role of environmental identity as a moderator. *Environment and Behavior*. Published online. doi: .10.1177/0013916510397759 .20
- Kollmuss A and Agyeman J. 2002. Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research* **8**: 239–260 .21
- Koole SL and Van den Berg AE. 2005. Lost in the wilderness: Terror management, action orientation, and nature evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology* **88**: 1014–1028 .22
- Leiserowitz AA. 2005. American risk perceptions: Is climate change dangerous? *Risk Analysis* **25**: 1433–1443 .23
- Maslow AH. 1943. A theory of human motivation. *Psychological Review* **50**: 370–396 .24
- O'Neill S and Nicholson-Cole S. 2009. Fear won't do it: Promoting positive engagement with climate change through visual and iconic representations. *Science Communication* **30**: 355–379 .25
- Renn O. 2004. Perception of risks. *Toxicology Letters* **149**: 405–413 .26
- Schuman H and Scott J. 1987. Problems in the use of survey questions to measure public opinion. *Science* **236**: 957–959 .27
- Sjoberg L. 1998. Risk perception: Experts and the public. *European Psychologist* **3**: 1–12 .28
- Slovic P. 2000. The perception of risk. London: Earthscan .29
- Stern PC. 1992. Psychological dimensions of global environmental change. *Annual Review of Psychology* **43**: 269–302 .30
- Suddendorf T and Corballis MC. 1997. Mental time travel and the evolution of the human mind. New York: Basic Books .31
- Vess M and Arndt J. 2008. The nature of death and the death of nature: The impact of mortality salience on environmental concern. *Journal of Research in Personality* **42**: 1376–1380 .32
- World commission on environment and development (Brundtland Commission). 1987. Our Common Future. Oxford: Oxford University Press .33